

EGAN

SUPLEMENTO DE LITERATURA DEL BOLETIN
DE LA REAL SOCIEDAD VASCONGADA DE AMIGOS DEL PAIS

Dirección y Redacción: A. Arrúe, A. Irigaray y L. Michelena

Redacción: SEMINARIO URQUJO DE FILOLOGIA VASCA
Palacio de la Diputación de Guipúzcoa - SAN SEBASTIAN

II Epoca

Vol. XIX

Julio-Diciembre, 1961

“ORIXE”-REN ERIOTZEAN

“Orixe” ere joan zaigu. Zaratarik gabe, ar izkutuaren antzera, azpi-lanean ari den denbora igeskorrak erauzi du gure artetik udaren erdian. Guztiok —ez-jakiñean edo jakiñaren gaiñean— irakasle genduen galdu dugu guk eta zeukan aberik sendoenetariko bat galdu du euskerak. Euskal-literaturaren oroitzapenak lurrean diraueño ezta noski itzaliko aren izena eta omena.

1888'an jaio Gipuzkoa'ko Oresa'n, Nafarroa'ko mugan, eta aurtan il Añorga'n, Donostia'ko auzoan: oexek dira Orixere'nen bizitzaren mugak. Bien bitarteko xehetasunetan enaiz emen sartuko, orien berri ederki baiño ederkiago eman baitu *Aranzazu'n* (XLI, 268-269 orr.) adiskide min izan zuen Antonio M. Labayen'ek.

Alaz ere, esan bearko dut itz bitan Ormaetxea idazlea nola sortu zitzaigun. Gipuzkoa-Nafarroetako mugan artzai, ikazkin eta nekazarien artean azia eta bizia zen basa-mutikoa Xabier'a eraman zuten, Jesus'en Konpainiaren ikastetxera. An, dirudienez, euskaldun garbia izatea etzitzaioren izan gure arteko zenbait gurasok beren seme-alabentzat beldur duten bezain trabagarri. Bestek beste, laster ezagutu zituen, eta ezagutu-ala maitatu, gaztelaniazko maisu zaarrak eta are antziñagoko Erroma eta Grezia'ko idazleak. Ikastaldi oriek etziren mendi-mutil arentzat izan —beñola Eneko Loiola'koarentzat bezala— ezin-bestean eta nekearen nekez egin bear diren egitekoak. Olerkari

zaarretan —bukolikoetan epikoetan baiño geiago— arkitu zuen betidanik poesiarako zekarren joerak eskatzen zuen bidea eta etzen aurretzean bide orretatik baztertuko.

Etzen, luzaroan an egon arren, Jesus'en Konpafiñian gelditu. Mundura zenean berriz, eta ez bere gogoz, bizirik zeukan jainkoazko gose-egarria —“Basauntza ur bizien irrikaz bezala; alaxe dago nere anima Zure irrikaz, Jauna”— eta bizirik zeukan aurtzaroko izkuntzari zion maitasun gorria. Eta etzeukan beste eginbiderik, goragoko eginbideak baziren ere, izkuntza lantzetik alde-eragin zizaiokeanik. “Orixe”-k egin zuen leenbizi arako amets ura, Lizardi'k adierazi bazuen ere gero itzez:

*Baña nik, izkuntza larrekoa,
nai aumat ere noranaikoa:
yakite-egoek igoa;
soña zaar, berri gogoa;
azal orizta, muin betirakoa.*

Euskera etzen beñere izan Ormaetxea zenarentzat, euskaldun askorentzat bezala, bere txokoko eta auzoko izkera. Bizkaiera zearo ikasi zuen —*Tormes'ko itsu-mutilla* eta zenbait olerki lekuko— eta barren-ixuriak ipar-aldeko euskalkietara zeramala aski ezaguna da. XX'garren mende onetako euskera erkituxea ez ezik, antziñako liburuak ere astiro irakurriak eta aztertutak zituen. “Orixe”-ri zor diogu batez ere orduko gazteek oiartzuna zenik ez genekiela belarrietara zitzaigun oiartzuna.

Gal-zorian zebiltzan antziñako eta erriko ondasunak jasotzeaz eta bereganatzeaz gaifera, geiago ere egin nai izan zuen “Orixe”-k. Berrizale agertu zitzaigun nolazpait ere; ez, ordea, bere aldiko garbiza-leen gisara, barrenago eta mamirago baitzijoan bera. Motela, nagia arkitzen zuen arteraiñoko prosa, gaztelaniaz 98-koek bezala, geiegizko apaingarriz jantzia. Egiñaalean saiatu zen, beraz —beste nonbait esan dudanez—, gure izkuntza aldi eta eginkizun berrietarako egokitzen, izkera zailu, labor, biziago bat moldatzen. “Orixe”-z geroztik doinu berri batean ikasi du mintzatzen euskal-prosak, atsegin bazaigu eta ezpazaigu.

Zenbatetarañio jabetu zen izkuntzaz, itzulpenek ematen digute aditzera, bere baitarikako idaz-lanek baiño areago, lotuagoa baitago beti itzulketan ari dena bere aoz, orrelako lokarririk gabe, mintzatzen dena

baiño. Eta lokarriak kate gogor biurtzen dira itzul-lana neurtitzetan egin bear denean.

Aspaldidanik esana dago, eta itxuraz esana, esate baterako, eztela iñor gauza izango gaurko izkuntza batean —eta gurea gaurko izkuntza berrietako bat da, zorionez— *Lauda, Sion, Salvatorem* zeazkiro emateko neurri berean. Ori, ordea, eta *Stabat mater* eta beste asko, *Urte guziko Meza-bezper*-etan ikus ditezke, latifizez baiño laburrago esanak, guziok dakigunez. Eztut uste San Tomas'ek berak aserre-bide andirik izango zukeanik, aapaldirik geienetan beintzat:

*A sumente non concisus,
Non confractus, non divisus,
Integer accipitur.*

*Sumit unus, sumunt mille,
Quantum isti, tantum ille.*

Nec sumptus consumitur.

Sumunt boni, sumunt mali

Sorte tamen inaequali,

Vitae vel interitus.

Mors est malis, vita bonis;

Vide paris sumptionis

Quam sit dispar exitus.

*Artzen dunak ez puskatzen,
ebakitzen, ez bereizten,
osorikan jaten du.*

*Batek artu, millek artu,
millek aiña batek jan du;
jan ta jan ezin aitu.*

*Onak, gaiztoak, bat artzen:
biek protxu banarekin,
ari gozo, oni min.*

*Bat il ta bestea bizi
janari bera jan eta
zer azken banarekin!*

Eredu ederra daukagu “Orixe”-gan itzulketarako, baiña —eta au ere gogoan eduki bear dugu beti— gutxi batzuen maillako eredua. Itxaropen berria sortu digu gure izkuntzaren gaitasunari buruz, uste genduen bezain traketsa eta moldakaitza eztela argi baiño argiago —egitez, eta ez itzez— erakutsi digunean. Edozein gauza, baita izkutuena eta zaillena ere, eman diteke euskeraz, euskera garbiz, baiña eztu edozeiñek emango, lerrenak egiten baditu ere. Gaitzago da oraindik euskaldun ikasi batentzat, askozaz ere gaitzago, inguruko erdera batetik euskerara itzultzea, erdera orietako batetik bestera baiño. Eztigu egia mingarri ori estali bear Ormaetxea'ren “virtuosismo” miragarriak.

Enaiz laburzki baizik mintzatuko azken-aldian erabilli eta erabillierazi nai izan zuen euskera-moldeaz. Ezta geienetan zorionekoa izaten euskal-idazle eta euskalariaren arteko ezkontza, bata bestearen kaltean ari baitira beti. Eta “Orixe”, onerako edo gaitzerako, euskalari trebea genduen eta idazle andia. Biak pertsona bakar baten barrunbean kokatzen badira, eztago ez pakerik ez osasunik gizon asko ero-etxera eramán dituen bide batean baizik: “gogo-erdibiturik” bizi bearko du orrelako ezbearra soñean daramanak, aldizka euskalariaren aoz min-

tzatuaz, aldizka idazleari emanaz itza. Nork bere saillean nagusi bear du izan, eta bestearenean mirabe. Eginbide erraza eztela badakit eta bestela jokatzetik datozen naasketak barkakizun iruditzen zaizkit, osasungarri eztiren arren.

“Orixe” etzen iñoiz izkuntzaren edertasun ondargabeetan ito: izkuntza zerbaitetarako nai zuen, euskaldunaren izaera, gogo-giroa eta bizimoduak adierazteko. Eta euskalduna, arentzat, etzen iritarra, nekazaria eta itsas-gizona eta are artzaia eta ikazkiña baizik. Zorionez, ordea, etzebillen irietako bizitzaz iguindurik igesi mendi-billa, etzeraman erreata antziñako amets bukolikoaren lillurak. Bizimodu ura aurtzaroan ikasi zuena besterik etzen eta etzion bere naiari ukorik egin bear, iñoiz San Antonio abadeak bezala, mendian basa-gizonen artean bizitzeko. Oriengandik ikasiak zituen esaerak, ipuiak eta bertso umillak etzituen gutxietsi gero, jesuiten artean poesia goitarraren berri ikasi zuenean. Onek erakutsi zion aitzitik deus gutxikotzat dauzkagun uskeri aien egiazko balioa.

Bi lagunek ezagutu dituzte iñork baiño obeki gure erri-ondasunak: Azkue'k eta Ormaetxea'k. Bi eratara, ordea, ura biltzaillea baitzen batez ere, txingurri langillearen antzera; au, berriz, edertzaillea. Orrelaxe, Azkue'ren iztegiaren edo *Euskalerrriaren Yakintza*-ren ondoan, “Orixe”-k *Euskaldunak* poema ipiñi du, gure artean ondu den ederlanik larriena. Larriena, erdietsi duen auditasunean eta eskas dabillan puntuetan, ezpaitira utsak bereizgarririk kaxkarrenak.

Erraza eztela, dio norbaitek, ezta osoro errikoa ere. Neroni ere erraza etzelakoan nago, baiña ezta erraza, batipat, erri-kutsua duen aldetik. Erri-bertsoak eztitu bear bezala ulertuko, Xenpelar lekuko, euskaldun garbia eztenak, diotenak adiña ardura baitu ixillik uzten dutenak.

Alako legor-antxa ere arkitu izan zaio. Etzitzaion atsegin “Orixe”-ri erromantikoen biguinkeri ozena —eta erromantiko-kume gera geintsuok—, edozein nabarmenkeritik itzuri dabillan klasikoaren neurria baizik. Gureak, bestalde, traba latza ipiñi zion bere buruari antziñakoek ain gogoz eta debekurik gabe zerabilten amorioa baztertu zuenean bere kantutik. Etzuen loitu nai eta ezta loirik gabe egiazko giza-maitasunik, gora-bearra eta lurrera-naiaren arteko teinkak ematen baitio, ain zuzen ere, bere izaera berezia.

Ziñetako gizakirik, pertsonarik, ere ezta poema orretan, egilleak berak airtotzen duenez: “Euskalerra osoa dut kanta gai, ez biko bat edo beste, gure gauzeri lokarri bat ezartzeko asmatu ba dut ere. Lepazintzailu eder batean, arri-pitxiak dira bearrenik, bein “Lizardi” zanak (Goian bedi) esan zidan bezala: aria izan diteke naiz olako, naiz ala-

ko". Oraingo norbaitek esango lukeanez, "Orixe"-ek erabiltzen etzuen izkera batetara itzuliaz, jendea, "masak", dira egiazko protagonista, ez gizaki bakun batzuek. Bestela pentsatzen dugunok, alaz ere, uts orren damuz gelditzen gera, euskal-literatura osoaren utsa baita, "Orixe"-rena ez ezik. Lizardi'k berak, esanak esan, alderantziz jokatu zuen lirikan bertan izaki bizigabeak bizten eta "nortzen" saiatu zenean.

Gizaki baten irudia utzi digu, alarik ere, noizpaiteko "illunzaleen" gisa argiz eta illunbez oratua: bere buruarena. Arro eta apal, eramankor eta suminbera, errikoi eta landu, ederzale eta gramatikalari..., zenbat eta zenbat orrelako etsaitasun etzera mazkien barruan, guztiok bezala! Beragan, ordea, andiagoa zelako, nabarmenago agertzen zaizkigu. Mistiko ixil ura bera genduen milla bider, au eta bestea dela, eztabaida miñetan oiuka zebillen polemista bortitza. "Contra esto y aquello", esan zezakean Unamuno'k bezala eta eztabil Unamuno'gandik dirudien bezain urritu. Nori berea zor zaion ezkeru, aitortu bear da, beraz, etzutela indartsuek geiegi beldurtzen eta naiago zuela geien kontra mintzatu, alde baiño. Zaarzale agertu zitzaigun giroa berrizale zenean eta berrizale beste aldekoak gaillenduxe direnean.

"Gerraren billa gau t'egun" zebillen munduan barrena eta pakea, bazterrik gabeko pakea, maite zuen biotz-biotzez. Borrokarako griñak eragin dizkio, agian, orrialderik bizenak prosaz eta Jainkoaren altzo zabalean atsedean artu nai duen maitasunak neurtitzik ederrenak. Utsik gabeko bertso doietan bein ta berriro itzuri zaion deadar bioztiak balio du, ene ustez, bere lumatik sortu diren gaiñerako lanegiñek beste.

Urte aietan nagusi zen euskal-estiloaren arabera —apaingarrietan, letretan, etxeetan, musikan— erri-teologia sartu zuen gure poesian, gero Markiegi'k eta beste geiagok trebero erabiliko zutena:

Itzai bat bidez doa, gurdia

idiei lotuz. Aurretik

itzulinguruz, iges, bastarka

txakurra isatsa iasorik.

Itzala ere iosta-lagun du,

—oroi ta irudi ala nik—.

Auek adinbat okertu bage

itzai, adimena atzetik.

Unamuno dator gogora berriz, atzekoz aurrera bada ere. Kezkatan zebillen Unamuno eta "Orixe"-k, azken oifnarriei begiratzen

badiogu, etzuen zalantzarik nabaritu. Betikotasun betean murgildu bearrak artegatzen zuen Unamuno (1); bizitza onen ur lasterren ezin-geldiak, "Orixe". Ezin biur inñolaz oraiña beti:

*Ba dugu lurrean argi horren izpi,
baina gorputz hunek askotan itsali.
Iguzki-tarteka zerbait ba dakusgu.
baina oroit-ezaren lainoak galtzen gu.
Ez egon behar nik aterrik bage erne,
Iainko onaz baterik esnai ta lo ere!*

Filosofi-gaietan lan sakonak argitara zituen Ormaetxea'k, ontologi-az edo. Enaiz nor oriezaz iritzia azaltzeko, filosofiaren adiskidea —adiskide ezjakiña— izanik ere. "Orixe", nere iritiz, Galileo-aurreko gizona genduen, jakintza berria sortu baiño leenagokoa, alegia. Giza-jakitearen mugez etzen, oker ezpanago, geiegi arduratzen eta mugak ditugu damurik, aspaldi ezker, leen auzia eta arazoa. Geiago badakigu alde batetik, eztugu uste, dudaren erdoiak jo gaituelako edo, leengoek uste zuten adifia jakin dezakegunik.

Dena den, mintza bitez adituak orrezaz. Orain "Orixe" eta Lizardi'ren adiskidetasuna nai nuke gogoratu, itz bitan. Ain ezberdiñak izanik eta ain ezberdiñak zirelako biak bildu zituen lokarria etzuen eriotzak berak eten eta "Orixe", legortzat geneukan gizona, etzuen inñolazko lotsa gaiztok lotu bere adiskideaz mintzo zenean. Ain ederki esan zuen bezala:

*Bego negarra, lurrindu bedi
begian malko mingotsa,
alare ez uke nik iregatik
negar egitea lotsa.*

Adiskidetasun orrek izan baitu ondore ugaririk gure literaturan bertso eder (edozein izkuntzatan egin diren bezain eder) oriezaz gaiñera. Lizardi'ren alderdi bat "Orixe"-ri zor diogu eta "Orixe"-renetik aski Lizardi'ri, ikasle bezain gidari izan zuenari. Aita Olabide bera ere etzen gutxi "Orixe"-ren laguntzaz baliatu.

(1) "Esta visión beatífica..., ¿cómo puede cumplirse, repito, sin anegar la conciencia de sí? ¿No será como en un sueño en que soñamos sin saber que soñamos?"

Egungo egunean iñoiz baiño naasiagoak daude arazoak Euskal-errian, idea-kontuan batez ere: eztago sinesterik, usterik ez osperik alde guztietan onartuko dutenik. "Orixe"-k eztu, bada, arkitzen zenbait alderditan duela zenbait urte arkitu zuen begiramen arriturik. "Orixe"-ren ondoren orpoz-orpo ibiltzea bestetara jo gabe, mundua-ren lau bazterrak aztertu balitu bezalaxe, kaltegarria litzake, noski. Okerrago litzake, ordea, "Orixe" baztertzea, irakurri gabe gutxies-tea. Alderik alde eta bazterrik bazter ibilli bearrean, aspaldi onetan gabiltzan bezala, obe genduke Hegel'ek irakasten zuen *Aufhebung* ura zer den ikastea. Ezer ukatzeak ez garamatzi iñora: goragoko mailla batean idoro diteke liskarbideen atsedena.

Gizona, berriz, gizabetekoa da. Jaioterriari eskeiñi zizkion artu zituen doaiak oro eta ari lotua irauñ du azkenera arte, etengabeko lanean aren alde. Obra mardula utzi digu eta bizitz-eredu beteagoa.

Erraiak erretzen zizkion egartsua aseñ du noski onezkero goiko iturri garbian.

L. MITXELENA.

